

ԼԻԼԻԹ ՊԱՊԵՑԱՆ

Խաչատուր Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ Բանասիրական
ֆակուլտետի մագիստրատուրայի 1-ին կուրսի ուսանողուհի
ՀՏԴ 821.19.0

**ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՐՑԱԴՐՈՒՄՆԵՐԸ ՄԵՐՈՒ ԽԱՆՁԱՐՑԱՆԻ
«ԳԱՐԵԳԻՆ ՆԺԴԵՆ» ՎԵՊՈՒՄ**

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. քաղաքական հարցադրումներ, վիպական աշխարհ, պատմական արժանիքներ, հանգուցային դեր, կենսահոգեբանական տարր, փաստագիտական նյութեր:

Ключевые слова и выражения: политическая вопроса, эпический мир, исторические ценности, ключевая роль, биопсихологический элемент, документально-научные материалы.

Key words and phrases: political issues, epic world, historical merit, junctional role, biopsychological element, factual-scientific material.

Պատմական անցյալին դիմելիս գրողի հիմնական նպատակը եղել և մնում է պատմական որևէ ժամանակաշրջանի վերարժևորումը, պատմության դասերի վերհանումը, որին գրողը դիմում է ժողովրդի համար բխստորոշ նշանակություն ունեցող շրջանում:

Մերո խանգաղյանի պատմավիպասանությունն այդ առումով եզակիներից է:

1993 թվականին լույս է տեսնում «Գարեգին Նժդեհ» վեպը: Մինչ այս պատմավեպը, հեղինակը վիպական աշխարհում ուներ հարուստ փորձ. հրապարակի վրա էին նրա «Մխիթար սպարապետ», «Շուշի», «Թագուհին հայոց», «Խոսե՛ք, Հայաստանի լեռներ», «Անդրանիկ» պատմավեպերը: Այս վեպերում նա պատմականությունը հրաշալիորեն զուգորդել էր գեղարվեստականությանը, բայց քննության առարկա վեպում նա չի ընթացել դասական պատմավեպի ավանդույթներով:

Այստեղ հեղինակը դրսևորվել է իբրև տարեգիր: Առավելապես մեծ են երկի պատմական արժանիքները: Հեղինակը ներկայացնում է փաստը, իրողությունը, ապա փոքրիկ վրձնահարվածներով դինամիզմ հաղորդում դրանց:

Երկի կենտրոնական կերպարը Գարեգին Նժդեհն է: Սյուժեն ներառում է նրա գործունեությունը 1918-21թթ...:

Վեպում հանգուցային դեր է կատարում 1920 թվականի օգոստոսին Թիֆլիսում Բորիս Լեգրանի և Արշակ Զամալյանի միջև կնքած պայմանագիրը, որով ՀՀ կառավարությունը համաձայնություն էր տալիս

Կարմիր բանակի մուտքին Զանգեզուր, Ղարաբաղ և Նախիջևան: Հետագա գործողությունների մեծ մասը ծավալվում է սրա շուրջ:

«Հայոց երկինքը նորից ճեղքվեց ծանր աղաղակից.

-Թուրքը Բաքուն գրավեց»¹:

Բնության ու մարդու կենսահոգեբանական կապի բացահայտմամբ Խանգաղյանը դնում է գործողությունների ծավալման ենթահողը՝ պայքարը հանուն երկրի ու բնաշխարհի:

Թուրք պարագլուխներն ամեն անգամ սպառնալիքներ են հնչեցրել՝ Հայաստանը կործանելու հեռանկարներով. ահա դրանցից մեկի հեղինակն էլ Նուրի փաշան է. «Ես երեք օրում ծնկի կբերեմ Ղարաբաղի ու Զանգեզուրի գլավուր էրմիներին: Կկործանեմ Ղարաբաղն ու Զանգեզուրը, ապա ծնկիս տակ կխեղդեմ Հայաստանի Հանրապետությունը» (6):

Իսկ ժողովրդին մնում էր ընտրել պայքարի դաժան, բայց արժանապատիվ ուղին, ու Ասոյան քարը դառնում է երդման վայր այն բոլոր նվիրյալների համար, որոնք որոշել են կյանքի գնով պահել վաստակած անկախությունը:

Զանգեզուր է ժամանում Գարեգին Նժդեհը և Արտեմ Խանգաղյանի հետ այցելում ինքնապաշտպանական զորախմբեր: Նժդեհը հիշում է, թե ինչպես հաղթեցին Ղարաքիլիսայում, որից հետո Հայաստանի ազգային խորհուրդը տեղափոխվեց Երևան, ու նրա կորիզով ստեղծվեց Հայաստանի առաջին հանրապետությունը: Իբրև հմուտ քաղաքագետ՝ Նժդեհը լավ գիտի. «Պարսիկները չեն մոռացել Ավարայրը, թուրքերն էլ չեն մոռանա Սարդարապատի, Ղարաքիլիսայի, Ապարանի մեր հաղթանակները» (25):

Սեպտեմբերի 25-ին Ջեմալ Ջևդետը մտել էր Շուշի, իսկ Շուշին պատերազմով չէր նվաճվել, այլ հայ բոլշևիկների ձեռքով էր հանձնվել : Դեպի օտարն ունեցած այսպիսի «կույր» հավատի մասին Նժդեհն ասում էր. «Հայի հավատը դեպի Եվրոպան կույր ձգտում է, խոտոր ճանապարհ: Եվրոպացու հոգին խորթ է մեզ: Մեր ժողովրդի առաջնորդները մոլորությամբ հաճախ են մեզ մղել քաղաքական մուրացկանության» (100):

Պետք էր ամեն ինչ անել, որ նույնը չկրկնվի Զանգեզուրում, իսկ միակ ճանապարհը պայքարն էր, ցավոք, պայքարի ուղում իրենք մենակ էին՝ ոչ միայն արտաքին քաղաքական աշխարհում, այլև երկրի ներսում. «Հայաստանի հանրապետության կառավարությունը չի կարող օժանդակել. նորածին է այն, բարուրների մեջ» (26):

¹ Խանգաղյան Սերո, Գարեգին Նժդեհ, Երևան, <<Արևիկ>>, 1993, էջ 13: Այսուհետև շարադրանքում կնշվի միայն էջը:

Հեղինակը պատմական դեպքերի, փիլիսոփայական, քաղաքական համոզմունքների միջոցով ցույց է տալիս Նժդեհին՝ իբրև փայլուն ռազմագետի: Նա զարմանում է կառավարության դյուրահավատության վրա. «Ականջներիդ կողքով բաց մի թողեք ժողովրդի ձայնը, այլ դա ընկալեցեք հոգով, իմացե՛ք, որ մեր գլխին ահեղ փոթորիկ է պայթելու, այս անգամ՝ մեր երեկվա դաշնակիցների ձեռքով ևս» (36):

Ցավոք, Նժդեհն այս անգամ ևս մարգարեացավ:

Երկը հարուստ է փաստագիտական նյութերով: Օղակը սեղմված էր, իրար էին հաջորդում պահանջագրերն ու վերջնագրերը: Ահա գենարալ Թոմսոնի հրամանը. «Առաջարկվում է Ջանգեզուրին անհապաղ ենթարկվել Ադրբեջանի կառավարությանը և դադարեցնել ռազմական գործողությունները նրա դեմ» (55):

Ստանալով մերժողական պատասխան՝ գեներալ Գիբոնը հայտարարում է. «Հայե՛ք, ընդունեցե՛ք Ադրբեջանին հպատակվելու մեր պահանջը, այլապես դուք կջնջվեք երկրի երեսից» (58):

Նժդեհը փորձեց հարցը լուծել դիվանագիտական հարթակում, հանդիպեց Լորդ Բեսկերին, բայց անգլիական դեսպանությունը մտահոգված էր միայն սեփական շահերով:

Հայաստանն այս դժվարին պայմաններում չունեւ որևէ դաշնակից. ահա Մալինցյանի մտորումները. «Մոսկվան ուրացել է մեզ՝ իր երկվա դաշնակցին: Նա դավաճանում է մեզ: Մեզ դավաճանեց նաև Ավստրո-Հունգարիան: Արտաքին գործերի նախարար Ֆրանկելտեյնը գրում է, թե Ղարաբաղն ու Ջանգեզուրը պատկանում են Ադրբեջանին» (103):

1919-ին Նժդեհն իր մշակած ծրագրով սկսեց Կապարագողթի վաշտերով փայլուն հաղթանակներ տանել Ողջիի ու Գեղվա ձորերում, Գենվազում ու Գողթանում:

1920-ին ռազմական դրությունը սրվեց, երբ ապրիլի 28-ին Ադրբեջանը խորհրդայնացվեց: Այս հանգամանքը սպառնալիք ստեղծեց Ղարաբաղի և Ջանգեզուրի համար: Ադրբեջանի արտաքին գործերի ժողկոմ Հյուսեյնովը Հայաստանի կառավարությանը հեռագրեց. «Ադրբեջանի Խորհրդային Հանրապետության բանվորագյուղացիական կառավարությունը, հանձինս հեղափոխական կոմիտեի, պահանջում է՝ նախ՝ հանել զորքերը Ղարաբաղի ու Ջանգեզուրի տարածքներից, երկրորդ՝ քաշվել սահմանները և դադարեցնել ազգամիջյան կոտորածները» (202):

Հաջորդ օրն ստացվում է երկրորդ վերջնագիրը: Դրա տակ ստորագրել էին Օրջոնիկիձեն, Կիրովը, Լևանդսկին, Մեխոնոշինը. «ՌԽՖՍՀ անունից Հայաստանի կառավարությանն առաջարկում ենք անհապաղ դադարեցնել ամեն տեսակի ռազմական գործողությունները և ձեր զորքերը դուրս բերել նրա սահմաններից: Դա պետք է արվի քսանչորս ժամվա

ընթացքում: Հակառակ դեպքում այն կիրագործվի Ռուսաստանի կարմիր բանակի ուժերով և դրա հետևանքների համար ողջ պատասխանատվությունն ընկնում է Հայաստանի Հանրապետության կառավարության վրա» (202):

Զանգեզուրում՝ Միսիանում և Գորիսում կրած պարտություններից հետո այստեղ վերահաստատվեցին խորհրդային կարգեր: Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը Նժդեհին կարգադրեց հետևել Դրոյի օրինակին, սակայն Նժդեհը հայտարարեց, որ չի ենթարկվելու կառավարության հրամանին:

Ու նորից անհրաժեշտ էր միավորել ուժերը. «Ծախված ենք թշնամիների ձեռքով: Պետք է միավորվել, բռնեցք կազմել: Պետք է ոչ թե զատ-զատ փշաճյուղեր մնանք, այլ դառնանք ապականություն մաքրող ցախավել» (213):

1920 թ. հոկտեմբերի 10-13-ը տեղի ունեցած կռիվներում Նժդեհի ջոկատները ծանր պարտության մատնեցին կարմիր բանակի զորամասերին, որոնք, թողնելով Ղափանը, հեռացան: Նույն օրինակին դիմեցին Միսիանում: Նոյեմբերի 21-ին Զանգեզուրն ամբողջությամբ ազատագրվեց, սակայն.

«Լեռնաշխարհը նորից դրդդաց.

Հայաստանի Հանրապետությունը կործանվեց» (240):

Երևանից Դրոն հայտնում է Նժդեհին Հայաստանի խորհրդայնացման մասին. «Երկու չարյաց նվազագույնն ընտրեցինք, պետք է խուսափել բախումից: Մենք այլևս արյուն չունենք թափելու» (241):

Շուտով Երևանից հեղկումը հրաման ուղարկեց Նժդեհին՝ Զանգեզուրը հանձնել Ադրբեջանին: Ի պատասխան դրա՝ որոշեցին ստեղծել Լեռնահայաստանի Հանրապետության կառավարություն:

Գումարվեց համապետության առաջին համագումարը: Նժդեհը նշանակվեց ռազմական ուժերի գլխավոր հրամանատար:

Խորհրդարանը երկու ուղերձ հղեց՝ մեկը Երևան, մյուսը՝ Ադրբեջան: Երևանի հեղկումին ասվում էր. «Քանի որ Երևանի հեղկումը չի ցանկանում կամ անգոր է կատարել հայ ժողովրդի ազգային գոյության պահանջը՝ Ղարաբաղն ու Զանգեզուրը միացնել Հայաստանին, մենք որևէ շփում չենք ունենա ձեզ հետ: Դուք օտար զենքի ու զորքի օժանդակությամբ տապալեցիք օրինական պետությունը և տեր դարձաք այդ իշխանությանը: Մենք այսուհետ կռվելու ենք ոչ միայն Սովետ Ադրբեջանի անվերջ մեզ վրա քշվող թուրք բոլշևիկ զորքերի, այլ նաև ձեր դեմ, եթե դուք փորձեք զենք ու զորքով մոտենալ Լեռնահայաստանի սահմաններին» (245):

1921-ի փետրվարին ապստամբները Երևանում գրավում են իշխանությունը, և ստեղծվում է Հայրենիքի փրկության կոմիտե: Նժդեհը,

նգևորված այս ամենից, ասում է. «Մրտի անհուն բերկրանքով ողջունում եմ Արարատյան հայության ապստամբությունը և ազատագրումը օտար լծից: Ինքնավար Լեռնահայաստանի ժողովուրդը ջերմ կարոտով սպասում է այն երջանիկ թույլին, երբ քաղաքական հնարավորություն կունենա միանալու իր մայր երկրին» (266):

1921-ի ապրիլի 2-ին Երևանում վերականգնվեց խորհրդային իշխանությունը: Այս ընթացքում նորից փորձ կատարվեց շարունակելու բանակցությունները, ահա Արտաշես Կարինյանի պահանջը. «Հայաստանի Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետության Ժողկոմխորհը գտնում է, որ Լեռնահայաստանը պիտի ընդունի Ադրբեջանին ենթարկվելու պահանջը. «Հայաստանի Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետության Ժողկոմխորհը գտնում է, որ Լեռնահայաստանը պիտի ընդունի Ադրբեջանին ենթարկվելու պահանջը» (297):

Նորից մերժվում են պատվիրակության պահանջները, սակայն շուտով լուր է հաղորդվում, որ Զանգեզուրը ճանաչվում է Խորհրդային Հայաստանի մաս:

Զարմանալիորեն Խանգաղյանը ոչինչ չի ասում այն մասին, որ հունիսի վերջին Կարմիր զորքերին հրամայվել էր ամեն գնով փակել Սյունիքից Պարսկաստան տանող ճանապարհը և գերել Փետրվարյան ապստամբության և Լեռնահայաստանի ղեկավարներին, որի պատճառով էլ Նժդեհը որոշում է հեռանալ, առավելապես շեշտվում է Նժդեհի հեռանալու այն պատճառը, թե հեռանում են հաղթանակած. «Մենք հեռանում ենք հույսով: Մենք հեռանում ենք մեր թշնամիներին պարտության մատնած» (310):

Այսպիսով՝ Նժդեհին հաջողվում է պահպանել անկախությունը Զանգեզուրում: Եվ 1921-ին ընդհատվում է նրա հայրենանվեր գործունեությունը Հայաստանում, բայց ոչ նրա սահմաններից դուրս:

Ի՞նչն էր այս լեռնեցուն միշտ մղում դեպի հայրենիք: Հողի ձայնը:

«Աշխարհը կենդանի է սերմով» (30):

Ահա ինքն այդ սերմերից նետեց հայրենի հողի վրա՝ իբրև գալիքի առհավատյալ:

Վեպում գործող հերոսները չեն երևում իրենց ամբողջականությամբ: Մենք Նժդեհին առավելապես տեսնում ենք իբրև զորավար: Մի քանի դրվագային մասերում երևում են նրա փոխհարաբերությունները կնոջ և դստեր հետ, այն էլ կնոջ՝ Գոհարի կերպարային մի քանի հատկանիշներ ընդգծելու համար: Նժդեհի կողքին երևում են Դրոյի, Թևան Ստեփանյանի, Գեդեոն Տեր-Մինասյանի, Արշակ Շիրինյանի, Արտեմ Խանգաղյանի, Սաքո Յապոնի, Խաչատուր Մալինցյանի և ուրիշների կերպարներ, որոնք

ամբողջացնում են այդ երեք տարիների ընթացքում տեղի ունեցած հիմնական իրադարձությունները:

Վեպում առանձնակի ուշադրության են արժանացել կանանց կերպարները, որոնք դարձել են հայրենասիրության ու անձնվիրության լավագույն օրինակներ: Ահա Աստղիկ Սաֆրազբեկյանը՝ որբանոցի տնօրենը, որ ոչ միայն իրականացնում է իր որբախնամ գործը, այլև տիկին Ծիածանի հետ հավաքում կանանց ոսկիները և տրամադրում զինվորական գործին: Նա ընդհատում է երեխաներին, երբ նրանք երգում էին «Մեր հայրենիք, թշվառ, անտեր» ու սովորեցնում է երգել «Հիմի՞ էլ լրենք»:

Ողբերգականությունն ու հերոսականությունը միաձուլված են Ազատուհու կերպարում, որ գիտի լուծել արյան վրեժը: Նժդեհի կինը՝ Գոհարը, լրացնում է ամուսնու հայրենասիրությունն ու քաջությունը: Նա ամուսնու հետ չի հեռանում, այլ հավատում է, որ նա նորից վերադառնալու է:

Ցավոք, հայրենասիրության ու քաջության կողքին հաճախ ենք տեսնում դավաճանությունն ու վախկոտությունը. «Միշտ էլ, երբ քաղաքական իրերի բերումով օտարն է իշխել Հայաստանում, համարձակ գլուխ է բարձրացրել մեր ժողովրդի տականքը՝ ազգօրեն հերձուածողը, հոգով ստրուկը, տկարը, սեղմ ասած՝ ազգային ինքնագիտակցութեան եւ ինքնայարգանքի զգացումից զուրկ ցանցառաթիւ տարրերը»²:

Ահա նրանց թվում էին Աթաբեկ Գյոզյանը, Սոկրատ Թունյանը, Մակար Շուրյանը, որոնք, դառնալով իշխանությունների կամակատարներ, ոչ միայն դավաճանեցին, այլև սպանեցին ու բանտարկեցին բազմաթիվ անմեղ մարդկանց: Նրանց ապագայի մասին Նժդեհը հստակորեն ասում էր. «Կսպանվեք թշնամու ձեռքով, և դա կլինի ձեր վարձը» (248):

Վեպում հոգևոր առաջնորդները դառնում են ռազմական գործի հմուտ կատարողներ, այնպիսիք, ինչպիսիք էին Տեր-Գրիգորը, Առաքել Հակոբջանյանը:

Ահա Տեր-Գրիգորի բանաձևումը, որ տալիս է երկի սկզբում. «Կովեւ-ապրել: Սա է մեր Ավետարանը» (7):

² Նժդեհ Գաբեգին, Հատընտիր, Եր., 2001, էջ 117:

Ու նրանցից ամեն մեկը կովեց ապրելու համար, ու ապրում է, քանի դեռ կա պատմությունը:

Այսպիսով՝ վեպը դարձել է յուրօրինակ սեղմագիր պատմական այդ կարճ, բայց տարողունակ ժամանակահատվածի համար:

Հեղինակի գլխավոր նպատակը եղել է պատմական այն փաստերի արձանագրումը, որոնք դարձան Հայաստանի առաջին հանրապետության անկման պատճառները, հերքում Գարեգին Նժդեհի այդ շրջանի գործունեության վերաբերյալ եղած հակասական կարծիքները՝ կարևորելով նրա դերը Զանգեզուրի՝ խորհրդային հանրապետության մաս կազմելու գործում:

Լ. Պապեյան

Քաղաքական հարցադրումները Սերո Խանգադյանի «Գարեգին

Նժդեհ» վեպում

Ամփոփում

Հոդվածում ներկայացված են «Գարեգին Նժդեհ» վեպում առկա քաղաքական հարցադրումները, Գարեգին Նժդեհի գործունեությունը Զանգեզուրում 1918-20թթ.:

Առանձնակի քննության է արժանացել հեղինակի նպատակադրումը պատմական տվյալ ժամանակաշրջանին դիմելիս: Ներկայացված են երկի պատմական ու գեղարվեստական արժանիքները:

Л. Папегян

Политические вопросы в романе "Гарегин Нжде"

Резюме

В статье представлены затрагивающиеся в романе "Гарегин Нжде" политические вопросы, творческая деятельность Гарегина Нжде в Зангезуре в 1918-1920 гг. Особому вниманию представлено целеустремленность автора, обращаясь к данному историческому времени. Представлены исторические и художественные ценности страны.

L. Papeyan

Political Issues in the novel by Sero Khabzadayan, "Garegin Nzhdeh"

Summary

In this article there are presented political issues of the novel "Garegin Nzhdeh", and his activities in Zangezur during 1918-20s... Special consideration has been given to the author's purpose for addressing that particular historical period of time. Historical and artistic virtues are also presented.